

Олег Ткачук

доктор юридичних наук, доцент,
суддя Великої Палати у складі Верховного Суду
(Київ, Україна)
ostkachyk1@gmail.com

УДК 347.9

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ: ЗАКОННІСТЬ І СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

АНОТАЦІЯ. Досліджуються найбільш актуальні питання у практиці правозастосування Верховного Суду. З'ясовується місце і роль процесуальних принципів (основоположних засад судочинства) у формуванні правових висновків касаційних судів України. Доводиться, що альтернативне вирішення спорів і система досудового врегулювання спорів є тими першочерговими судоустрійними засобами, які здатні запровадити принцип процесуальної економії у судочинстві. Цьому сприятиме і реальне втілення ідеї “електронного суду” (Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи).

Сформульовано висновок про те, що вказані кроки здатні забезпечити досягнення ключової мети вдосконалення національного судоустрою: зробити державний судовий захист справедливим, прогнозованим, швидким, ефективним і доступним завдяки зменшенню завантаженості судів та несудового вирішення спорів і конфліктів.

Обґрунтовується думка, що принцип процесуальної економії у теорії права уособлює ідею, яка має реалізуватися у судоустрої держави через вироблення довершеної процедури вирішення спорів. Для гармонізованого введення принципу процесуальної економії у цивільні, господарські й адміністративні (галузеві) процесуальні норми потрібна воля законодавця і, відмінний від запропонованого судами, підхід. Узгодження такої юридичної категорії, як “принцип процесуальної економії”, з іншими засадами судочинства сприятиме усуненню з процесу невластивих йому спрощень і подальшому вдосконаленню механізмів судового захисту.

Що стосується застосування у сучасній судовій практиці названого нелегітимізованого принципу, то, коли про нього говорять у судових засіданнях, імовірно за все мають на увазі мікс різних принципів, поєднаних і застосованих у різних комбінаціях залежно від конкретних обставин справи, способів і методів, які використовують сторони для досягнення своєї мети в процесі доказування. Водночас згадка у судових рішеннях такого принципу, на нашу думку, неприйнятна та зай-

© Олег Ткачук, 2023

Олег Ткачук

ва, і свідчить лише про спробу підсилити ті чи ті аргументи судового розсуду і, як наслідок, судового рішення твердженнями про необхідність забезпечення процесуальної економії.

Ключові слова: принципи процесуального права; судоустрій; цивільний процес; судовий розсуд; правові позиції Верховного Суду.

Останнім часом у судових рішеннях, наукових статтях і при обговоренні правозастосування багато уваги приділяється питанню правомірності, обґрунтованості застосування принципу процесуальної економії при вирішенні конкретних судових справ. Дехто з юристів вказує на те, що прикриваючись твердженнями про необхідність чи обов'язковість застосування такого принципу суди демонструють правовий нігілізм¹. Натомість інші говорять, що принцип процесуальної економії у цивільному процесі – це той принцип, який дає змогу раціонально розподіляти ресурси і спрямовує цивільний процес у бік ефективного здійснення судочинства².

Принципом процесуальної економії, наприклад, господарського судочинства, окремі судді Верховного Суду вважають загальне керівне положення, відповідно до якого господарський суд, учасники судового процесу економно й ефективно використовують усі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного розгляду справ з дотриманням строків. Сутність принципу процесуальної економії пояснюється необхідністю при розгляді справи найбільш повно та всебічно використовувати всі встановлені законом засоби з урахуванням строків, визначених нормами процесуального права³.

Оскільки про ефективність правосуддя та шляхи його забезпечення доводиться щоденно дискутувати як у залах судових засідань, так і поза ними, дозволимо висловити свою думку щодо окремих аспектів засад цивільного судочинства та суддівського розсуду при їх тлумаченні. Спочатку звернемося до джерел, які окреслюють поняття і зміст самих принципів права.

Принципи права, на думку авторів Української енциклопедії ім. М. П. Бажана, – це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Значення принципів права полягає у тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, “обличчям”. Принципи бувають, зокрема: загальнолюдські (цивілізаційні),

¹ М. Понзель, ‘Практика ВС: принцип процесуальної економії чи шлях до правового нігілізму?’ (*Протокол.ua*, 06.09.2019) <https://protocol.ua/ua/praktika_vs_printsip_protseualnoi_ekonomii_chi_shlyah_do_pravovogo_nigilizmu> (дата звернення: 06.03.2023).

² С. Гулаткан, А. Ткачук, ‘Принцип процесуальної економії в цивільному процесі’ (2021) 4 *Юридичний науковий електронний журнал* 205–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/48>.

³ С. Жуков, ‘Застосування принципу процесуальної економії та інші правові висновки ВС у справах про банкрутство за січень 2019 року’ (*Банкрутство та ліквідація*, 27.02.2019) <<https://bankruptcy-ua.com/articles/11118>> (дата звернення: 06.03.2023).

типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві. Конкретно-історичні принципи права сучасної України характеризуються формуванням нових галузей та інститутів права, інтенсифікацією законотворчої діяльності, зменшенням рівня формалізованості права і розширенням сфери загальнодозволеного регулювання тощо⁴.

Учені виділяють загальні принципи права, які діють у всіх галузях права: принцип правової визначеності, згідно з яким суб'єкти повинні мати змогу планувати свої дії із впевненістю, що знають про їх правові наслідки, тобто застосування актів повинно бути передбачуваним для індивідів; принцип пропорційності, відповідно до якого правові обмеження повинні переслідувати істотну й легітимну мету, і при цьому мають бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими; принцип добросовісності – принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав; принцип законності – це система керівних положень та ідей, що визначають природу законності, її місце у суспільстві та у системі інших правових категорій. Ці ідеї обумовлені закономірностями суспільного розвитку, є засобом формування мотивів правомірної поведінки та переконання суб'єктів з приводу необхідності дотримання законів, вони відображають ставлення суспільства до нормативно-правових актів; опосередковано регулюють суспільні відносини, сприяють дотриманню та виконанню правових приписів всіма суб'єктами права; забезпечують єдину ідейну основу законності та єдність її природи; характеризують місце законності у системі правових категорій та призначення у системі регулювання суспільних відносин⁵.

Учені також звертають увагу на те, що ефективність цивільного судочинства забезпечується наявністю *раціональної процесуальної форми*. Вона полягає у створенні найбільш сприятливого порядку (раціонального цивільного судочинства) для процесуальної діяльності суду, для доступу в цивільний процес по справі заінтересованих осіб і їх процесуальної діяльності. Встановлений порядок (формальності) забезпечує нормальний розвиток процесу і надає суб'єктам процесуальної діяльності можливість виправити допущене порушення встановленого порядку. Цивільний процес характеризується змагальністю і диспозитивністю, рівноправністю сторін і публічністю, гласністю, усністю, безпосередністю і опосередкованістю. Раціональна процесуальна форма визначається також встановленими у Цивільному процесуальному кодексі Украї-

⁴ 'Принципи права' в *Юридична енциклопедія, т 5: П–С* (Шемшученко Ю відп ред, Українська енциклопедія ім М. П Бажана 2003) 128.

⁵ *Теорія держави і права. Академічний курс: підручник* (Зайчук О, Оніщенко Н ред, Юрінком Інтер 2006) 688.

ни (далі – ЦПК України)⁶ стабільністю процесу, строками на виконання процесуальних дій. Про раціоналізм цивільної процесуальної форми свідчать доступність цивільного процесу, його простота і зрозумілість; наближеність суду до населення; звільнення позивачів-громадян з найважливіших для них справ від сплати судових витрат. Раціоналізм характеризується публічністю – активним процесуальним становищем суду і можливістю державних і громадських організацій захищати в судочинстві права інших осіб, відображає демократичні основи цивільного судочинства і спрямований на забезпечення належних умов для захисту прав громадян і державних інтересів⁷.

І. Ліопол наголошує, що принципи цивільного процесуального права як категорія постійно розвивалися під впливом різних векторів. Вони динамічно змінювалися разом із кодифікаціями процесуального законодавства. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі, змінили підхід до розуміння концепції верховенства права. Так, верховенство права охоплює такі принципи, як: законність, правова визначеність, остаточність судового процесу (*res judicata*), принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Нормативне закріплення принципи цивільного судочинства знайшли в Конституції України⁸, ЦПК України, Законі України “Про судоустрій і статус суддів”⁹, а ті, які сформовані на сучасному етапі, утвердилися під переважним впливом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ)¹⁰.

Зі свого боку В. Комаров зауважує, що

сутнісною ознакою процедур перегляду судових рішень як належних у контексті ЄКПЛ і практики ЄСПЛ та правила *res judicata* важливе значення має принцип об’єктивної безсторонності, який також відбиває один з аспектів права на справедливий суд, та принцип правової економії (строковий характер судового захисту)¹¹.

Принцип правової економії (строкового характеру захисту) при касаційному перегляді судових рішень, на думку вченого, полягає у тому, що

⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1618-15#Text>> (дата звернення: 06.03.2023).

⁷ *Цивільний процес: навчальний посібник* (Білоусов Ю ред, Прецедент 2005) 172.

⁸ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 06.03.2023).

⁹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення: 06.03.2023).

¹⁰ І. Ліопол, ‘Концепт принципів цивільного процесуального права, що застосовуються у стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку, сформованих під впливом Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод’ (2020) 39 Часопис цивілістики 60. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.382>; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення: 06.03.2023).

¹¹ В. Комаров, *Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України* (Право 2012) 87.

скасування остаточного судового рішення має бути обмежене певним строком, який повинен гарантувати правову визначеність і незмінність судового рішення¹².

Таким чином у теорії права присутні ідеї про те, що принципи мають нормативне підґрунтя, оскільки закріплені у національних чи міжнародних правових актах. Вчені допускають і прогнозують розширення переліку принципів залежно від еволюції суспільних відносин і зміни правового регулювання тих чи інших їх складових.

У зв'язку з цим виникає запитання: яким чином зміни у політичній, економічній, соціальній сферах трансформуються у правила судочинства і як це пов'язано із судоустроєм у державі? Чи можливо і залежно від яких умов та у якому порядку доцільно запровадити нові чи відмовитися від старих форм судочинства, судоустрою, процесуальних принципів, а також яка роль відводиться у цьому процесі судам і суддям. Беззаперечним залишається лише те, що будь-які зміни і реформи повинні сприяти ефективному захисту прав, свобод та інтересів осіб. Мають функціонувати відповідні судові та несудові механізми. Відповіді на це запитання вимагають концептуального підходу, який виходить за межі цієї статті, тому зупинимося лише на аспекті законності принципу процесуальної економії та суддівського розсуду при його застосуванні.

Вище вже згадувалося, що серед суддів Верховного Суду існують різні думки з цього приводу, які у тій чи тій формі проявляються як під час обговорень на конференціях, нарадах, у наукових колах, так і в ході правозастосування. Зокрема, на думку одних суддів,

законодавець повинен встановити такі інституціональні і процедурні умови касаційного перегляду, які б відповідали вимогам процесуальної ефективності, економії у використанні засобів судового захисту, відкритості здійснення правосуддя, виключали б можливість затягування чи необґрунтованого судового розгляду <...> без численних оціночних термінів та необмеженого розсуду судді ще на стадії допуску скарги¹³.

Інші, доповнюючи вказану тезу, звертають увагу на те, що у вітчизняному процесуальному законодавстві не відображено цілий ряд важливих принципів. Серед них – спрощення і прискорення судового розгляду, пропорційності судових витрат, доступності правосуддя¹⁴.

¹² Комаров (н 11).

¹³ Д Луспєник, 'Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування' (*Судебно-юридическая газета*, 15.06.2020) <<https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiy-ni-filtri-u-tsvivilnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>> (дата звернення: 06.03.2023).

¹⁴ О Ткачук, 'Сучасні проблеми здійснення правосуддя в цивільному судочинстві України' (2016) 4 *Jurnalul juridic national: teorie și practică* 106–11.

Хоча про принцип процесуальної економії згадується у науковій літературі, такий принцип не закріплено у жодному національному процесуальному кодексі. На нашу думку, формулювання визначення принципу процесуальної економії залежить від двох різних підходів. Найперше, під принципом процесуальної економії потрібно розуміти ті судові заходи, які допомагають спростити, уніфікувати процедуру судочинства, зменшити його затратність і невиправданий бюрократизм апарату судів, забезпечити сторонам можливість без надмірних перешкод захистити і поновити свої порушені права, а після отримання рішення швидко його реалізувати.

Ми вже раніше наголошували на тому, що процесуальна система альтернативного вирішення спорів у поєднанні з налагодженням системи досудового врегулювання спорів є єдиним структурно-функціональним комплексом та інституційною системою органів і процедур, правосуддя і суміжних процесуальних інститутів, що здатні реалізувати політику доступності та ефективності правосуддя. Вирішення цивільних спорів можливо у процедурі, яка поєднує у собі правосуддя у цивільних справах та різні способи альтернативного вирішення спорів (третейське судочинство, медіацію, колаборативні процедури тощо). Такий підхід, окрім іншого, здатний гармонізувати національну правозастосовну практику і міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини і громадянина¹⁵.

Саме альтернативне вирішення спорів та система досудового врегулювання спорів є тими першочерговими судові заходами, які здатні запровадити принцип процесуальної економії у судочинстві. Цьому сприятиме і реальне втілення ідеї “електронного суду”. Україна кілька років йде цим шляхом, формуючи Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС).

Вказані кроки здатні забезпечити досягнення ключової мети вдосконалення національно судовою: зробити державний судовий захист справедливим, прогнозованим, швидким, ефективним і доступним за рахунок зменшення завантаженості судів та несудового вирішення спорів і конфліктів. Відсутність нормативного закріплення процесуальної економії як принципу судовою, на нашу думку, пояснюється тим, що поняття процесуальної економії є комплексним і окреслює способи, а також методи досягнення вище згаданої мети.

Водночас існує й інший погляд на принцип процесуальної економії, як на визначальну, засадничу ідею кримінального, адміністративного, господарського чи цивільного судочинства. Тут не будемо торкатися

¹⁵ О Ткачук, ‘Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект’ (автореф дис д-ра юрид наук, 2016).

кримінального судочинства, оскільки хотілось би висловитися щодо інших некримінальних судових процедур.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень¹⁶, здійснюючи, наприклад, провадження у цивільних справах судді більше двох тисяч разів мотивували свої рішення необхідністю застосування принципу процесуальної економії. При цьому близько 530 рішень було ухвалено до початку роботи Верховного Суду у новому складі (до 15 грудня 2017 р.) і, відповідно – майже півтори тисячі після цієї дати. При ухваленні 516 судових рішень Верховний Суд мотивував свої правові позиції необхідністю застосування принципу процесуальної економії. Близько тисячі рішень з урахуванням принципу процесуальної економії постановлено в судах першої та апеляційної інстанції.

Потрібно погодитися з тим, що за умови правильного розуміння місця і значення, цей

принцип дозволяє усунути все зайве, що не є суттєво необхідним, натомість суттєво обтяжує процес та може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя¹⁷.

На переконання деяких суддів Великої Палати Верховного Суду,

серед основних засад (принципів) цивільного судочинства <...> визначено розумність строку розгляду справи судом. Наведений принцип включає також і принцип процесуальної економії цивільного судочинства, який передбачає, що суд, учасники судового процесу ефективно і економно використовують усі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного вирішення справ з дотриманням строків¹⁸.

Інші судді вказують на те, що незастосування принципу процесуальної економії суперечить ‘завданню Верховного Суду і може йти всупереч з принципом правової визначеності’¹⁹. Наголошується і на тому, що ‘судовий захист повинен бути повним та відповідати принципу процесуальної економії, тобто забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту’²⁰.

¹⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень <<https://reyestr.court.gov.ua>> (дата звернення: 06.03.2023).

¹⁷ ‘Суддів закликали до процесуальної економії – секретар Пленуму ВС’ (Закон і Бізнес, 23.05.2022) <<https://zib.com.ua/ua/151496.html>> (дата звернення: 06.03.2023).

¹⁸ Окрема думка суддів К. М. Пількова, Л. М. Лобойка, Л. І. Рогач, І. В. Ткача до ухвали Великої Палати Верховного Суду від 14 вересня 2021 р. у справі № 757/7499/17-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99819053>> (дата звернення: 06.03.2023).

¹⁹ Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Пророка В. В. від 29 травня 2019 р. у справі № 755/7554/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82420769>> (дата звернення: 06.03.2023).

²⁰ Окрема думка судді К. М. Пількова до постанови Великої Палати Верховного Суду від 14 вересня 2021 р. у справі № 359/5719/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101935534>> (дата звернення: 06.03.2023).

То все ж, як співвідносяться законність, суддівський розсуд і процесуальна економія? Чи є остання сходинкою до зменшенням рівня формалізованості права? Та власне, чи існує процесуальна економія як принцип цивільного процесуального права, про який так часто останніми роками говорять у наукових колах та пишуть у судових рішеннях?

Про необхідність застосування принципу процесуальної економії Верховний Суд (у складі Касаційного господарського суду) вперше згадує 20 лютого 2018 р. при розгляді справи № 910/15779/17. У своїй постанові суд вказав, що не вбачає легітимної мети в обмеженні прав позивачів на розгляд спору в єдиному позовному провадженні, оскільки це відповідає принципам пропорційності та процесуальної економії²¹.

В іншій справі господарської юрисдикції Верховний Суд пояснив, що висновки судів про покладення на кредитора обов'язку стосовно вчинення дій по зняттю арешту є неналежним способом захисту інтересів як боржника, так і кредиторів у ліквідаційній процедурі, а також є порушенням принципів процесуальної економії та правової визначеності²².

Неправильний висновок про порушення правил об'єднання позовних вимог у іншій господарській справі, на переконання Верховного Суду, був зроблений через неврахування принципу процесуальної економії²³.

Зі свого боку, вирішуючи цивільну справу Верховний Суд, виходячи з принципу процесуальної економії, вирішив, що справу після касаційного перегляду для подальшого розгляду необхідно направити на новий розгляд саме до суду апеляційної інстанції. Встановивши, що 'формальні порушення, допущені судами першої та апеляційної інстанцій, не впливають на правильність постановлених рішень, мають характер формальних міркувань', з урахуванням принципу процесуальної економії Верховний Суд у іншій цивільній справі зробив висновок, що касаційна скарга не підлягає задоволенню²⁴.

Велика Палата Верховного Суду вперше підійшла до формулювання принципу правової економії у господарській справі щодо стягнення заборгованості за кредитним договором. Зазначаючи

про необхідність врахування принципу процесуальної економії, відповідно до якого господарський суд, учасники судового процесу та/або сторони виконавчого провадження економно і ефективно використовують всі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оператив-

²¹ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 20 лютого 2018 р. у справі № 910/15779/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/72429138>> (дата звернення: 06.03.2023).

²² Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14 березня 2018 р. у справі № 10/Б-5022/1359/2011 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/72824441>> (дата звернення: 06.03.2023).

²³ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10 квітня 2018 р. у справі № 904/8655/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/73532967>> (дата звернення: 06.03.2023).

²⁴ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2018 р. у справі № 705/4900/14-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/78298897>> (дата звернення: 06.03.2023).

ного розгляду справ з дотриманням строків [Велика Палата пояснила], що сутність цього принципу полягає в тому, щоб під час розгляду справи в господарському суді для найбільш повного та всебічного розгляду справи використовувати всі встановлені законом засоби з урахуванням строків визначених нормами процесуального права²⁵.

Доповнюючи визначення названого принципу, Велика Палата Верховного Суду у рішенні стосовно оспорення дій Правління Національного банку України зазначила, що

ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту)²⁶.

Водночас згідно з позицією Верховного Суду, висловленою в ухвалі від 24 травня 2021 р. в адміністративній справі № 9901/20/21, принцип процесуальної економії спрямований насамперед на пришвидшення розгляду справ і зменшення судових витрат²⁷. Доповнюючи своє розуміння вказаного принципу, Верховний Суд вказав, що принцип процесуальної економії потрібно ототожнювати з ефективністю, розумністю та раціональністю судового процесу. Дотримання принципу процесуальної економії дає змогу розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає можливості сторін для зловживання процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів усіх учасників справи²⁸.

Таким чином, Верховним Судом, зважаючи на його повноваження, було надано орієнтир усім судам щодо такої правової категорії, як “принцип процесуальної економії”. Орієнтир достатньо неоднозначний і з великою часткою вільного суддівського розсуду. На нашу думку, пояснення існуючих у процесуальному праві категорій може відбуватись як у площині наукових пошуків, так і у сфері правозастосування, а саме й через судові тлумачення. Зокрема, у науці процесуального права припустимо формулювання теорій і висування гіпотез, які сприятимуть нормативному вдосконаленню правозастосування. Цілком прийнятними є

²⁵ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 9 серпня 2019 р. у справі № 906/142/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83846688>> (дата звернення: 06.03.2023).

²⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 р. у справі № 910/3009/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363>> (дата звернення: 06.03.2023).

²⁷ Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 травня 2021 р. у справі № 9901/20/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97149903>> (дата звернення: 06.03.2023).

²⁸ Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25 липня 2022 р. у справі № 640/4843/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978>> (дата звернення: 06.03.2023).

ідеї щодо такої зміни процедур судочинства, які здатні забезпечувати ефективний та реальний захист прав та свобод, інтересів осіб, котрі звертаються за судовим захистом.

З іншого боку діючі при судовому розгляді конкретних справ процесуальні механізми не можуть бути іншими ніж ті, які закріплені у правилах судочинства. Наприклад, визначальним є принцип верховенства права, яким суди зобов'язані керуватися при розгляді справ (ч. 1 ст. 10 ЦПК України, ст. 129 Конституції України). Універсальність цього принципу проголошено у ст. 8 Конституції: “в Україні визнається і діє принцип верховенства права”. Частина 3 ст. 2 ЦПК України називає основні засади (принципи) цивільного судочинства. Аналогічні норми містяться у Господарському процесуальному кодексі України²⁹ (ч. 2 ст. 2) та Кодексі адміністративного судочинства України³⁰ (ч. 3 ст. 2). Перелічуючи основні засади судочинства, Конституція України закріплює правило за яким інші принципи судочинства, мають діяти за умови включення їх у закони (ст. 129 Конституції України).

Логічність і правильність такого підходу очевидна, адже, як вже згадувалося раніше, принципи процесуального права – це те, на чому ґрунтується весь процес, це те, що визначає спрямування і мету судочинства. Принципи судочинства забезпечують справедливість, законність і передбачуваність судових процедур. Звертаючись за судовим захистом, особа усвідомлює, що принципи судочинства забезпечать їй справедливі очікування, що поведінка і дії учасників процесу й суду будуть такими, що забезпечать, зокрема, змагальність, диспозитивність процесу, захист від неприпустимого зловживання правами. У тому числі, від надмірного втручання суду і від надмірного і всеосяжного суддівського розсуду.

Загальновизнано, що цивільний процес представляє собою суворо формалізовану юридичну процедуру. В юридичній літературі зазначається, що регулювання процесуальної діяльності при здійсненні правосуддя у цивільних справах неможливо, якщо закон не передбачає певного порядку діяльності суду, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу³¹. Порядок правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, процедур цивільного судочинства є дозвільним. Він забезпечує єдність правового регулювання і тим самим єдність режиму судочинства. Процесуальна діяльність передбачена тільки законом³².

²⁹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення: 06.03.2023).

³⁰ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення: 06.03.2023).

³¹ *Гражданский процесс: учебник* (Комаров В ред, 2001) 816.

³² Комаров (н 11) 624.

Натомість наведені вище й інші судові рішення, у яких висновки судів базувалися на твердженні про необхідність дотримання принципу процесуальної економії, не підтверджують і не можуть підтвердити факт його існування у судочинстві України. Крім того, неоднакове тлумачення цього “принципу” має ознаки довільності суддівського розсуду при вирішенні тих процесуальних питань, які вже регламентовані законом, або ж не передбачені ним через те, що закон не допускає подібні дії при здійсненні правосуддя.

Ми не оспоруємо необхідність запровадження законодавцем принципу процесуальної економії, вдосконалення правових норм з метою відшукування раціональної процесуальної форми, однак відсутність зараз певного процедурного правила у нормах права, не означає, що суд може діяти довільно, чи спростити чіткі і зрозумілі законні процедури. Закон надає судам право і зобов’язує забезпечити верховенство права. Проте таке право не наділяє суд повноваженнями творення нових законів. Судова дискреція надає можливість оцінки закону як правового або неправового, дає змогу обрати не тільки один із декількох варіантів ухвалення не просто законних, а й легітимних, правосудних, конституційних рішень відповідно до вимог основоположного принципу верховенства права та прав людини. У такому контексті верховенство права стає геномом судового правотлумачення та правозастосування, детермінантою суддівської дискреції. Це також дає можливість попередити судові свавілля чи зловживання процесуальними правами.

На прикладі явочного запровадження судами принципу процесуальної економії можна побачити, як, завдяки введенню у судовий процес певних неузгоджених між собою і нелегітимізованих елементів спрощення, відбувається поступова трансформація у бік запровадження нових судових процедур. У цьому випадку таких, які порушують принципи верховенства права (у такому його компоненті як законність), диспозитивності, змагальності сторін та неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Так, наприклад, ухвалюючи постанову про визнання договорів припиненими, Велика Палата звернула увагу на те,

що судовий захист повинен бути повним та відповідати принципу процесуальної економії, тобто забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту <...> Виходячи з обставин цієї справи належному способу захисту позивача відповідатиме звернення до суду одночасно з вимогами про визнання відсутнім права іпотеки відповідача та про визнання права іпотеки позивача³³.

³³ Постанова Великої Палати Верховного суду від 19 січня 2021 р. у справі № 916/1415/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669>> (дата звернення: 06.03.2023).

Вирішуючи справу про визнання договору поруки припиненим та про визнання договору поруки частково недійсним вже 26 січня 2021 р., Велика Палата Верховного Суду, відмовляючи у задоволенні позову, зазначила:

Ефективність позовної вимоги про визнання відсутності права чи про визнання права припиненим має оцінюватися, виходячи з обставин справи залежно від того, чи призведе задоволення такої вимоги до дійсного захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії) <...>, відповідно до якого штучне подвоєння судового процесу є неприпустимим <...> У цій справі позивач не довів наявності окремого спору, а отже, і наявності свого правомірного інтересу в правовій визначеності. Натомість у діях позивача вбачається прагнення переглянути в межах цієї справи судові рішення, прийняті в іншій справі, що є неприпустимим. Тому Велика Палата Верховного Суду вважає, що позивач не довів порушення свого права або інтересу, у зв'язку із чим позов не підлягає задоволенню³⁴.

Небезпека такого підходу криється у тому, що майже необмежений судовий розсуд у кожній новій справі в залежності від фактичних обставин справи, призводить до ситуації і висновків, коли єдність і стабільність судової практики забезпечити вкрай складно, забезпечення принципу юридичної визначеності стає проблематичним завданням, а принципу диспозитивності – ще складнішим. *За два останні роки суди в Україні більше 46 тисяч разів мотивували свої рішення під кутом ефективності способу захисту, що свідчить про актуальність цього питання.*

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо думки, що принцип процесуальної економії у теорії права уособлює ідею, яка має реалізуватися у судоустрої держави шляхом вироблення довершеної процедури вирішення спорів. Для гармонізованого введення принципу процесуальної економії у цивільні, господарські та адміністративні (галузеві) процесуальні норми потрібна воля законодавця і, відмінний від запропонованого судами, підхід. Узгодження такої юридичної категорії як “принцип процесуальної економії” з іншими засадами судочинства сприятиме усуненню з процесу невластивих йому спрощень і подальшому вдосконаленню механізмів судового захисту.

Що стосується застосування у сучасній судовій практиці названого нелегітимізованого принципу, то, коли про нього говорять у судових засіданнях, імовірніше за все мають на увазі мікс різних принципів, поєднаних і застосованих у різних комбінаціях залежно від конкретних обставин справи, способів і методів, які використовують сторони для досягнення своєї мети в процесі доказування. Водночас згадка у судових

³⁴ Постанова Великої Палати Верховного суду від 26 січня 2021 р. у справі № 522/1528/15-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407>> (дата звернення: 06.03.2023).

рішеннях такого принципу, на нашу думку, неприйнятна та зайва, і свідчить лише про спробу підсилити ті чи ті аргументи судового розсуду і, як наслідок, судового рішення твердженнями про необхідність забезпечення процесуальної економії.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Komarov V, *Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy* (Pravo 2012) (in Ukrainian).

Edited books

2. *Grazhdanskij process: uchebnyk* (Komarov V red, 2001) (in Russian).
3. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichniy kurs: pidruchnyk* (Zaichuk O, Onishchenko N red, Yurinkom Inter 2006) (in Ukrainian).
4. *Tsyvilnyi protses: navchalnyi posibnyk* (Bilousov Iu red, Pretsedent 2005) (in Ukrainian).

Encyclopedias

5. 'Pryntsypy prava' v *Yurydychna entsyklopediia, t 5: P-S* (Shemshuchenko Iu vidp red), *Ukrainska entsyklopediia im M P Bazhana* 2003) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Hulatkan S, Tkachuk A, 'Pryntsyp protsesualnoi ekonomii v tsyvilnomu protsesi' (2021) 4 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* 205–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/48> (in Ukrainian).
7. Iliopol I, 'Kontsept pryntsypiv tsyvilnoho protsesualnoho prava, shcho zastosovuiutsia u stadii perehliadu sudovykh rishen v apeliatsiinomu poriadku, sformovanykh pid vplyvom Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod' (2020) 39 *Chasopys tsyvilistyky* 60. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.382> (in Ukrainian).
8. Tkachuk O, 'Suchasni problemy zdiisнення pravosuddia v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy' (2016) 4 *Jurnalul juridic national: teorie și practică* 106–11 (in Ukrainian).

Newspaper articles

9. 'Suddiv zaklykaly do protsesualnoi ekonomii – sekretar Plenumu VS' (*Zakon i Biznes*, 23.05.2022) <<https://zib.com.ua/ua/151496.html>> (accessed: 06.03.2023) (in Ukrainian).
10. Luspennyk D, 'Kasatsiini filtry u tsyvilnykh spravakh: problemni pytannia sudovoho pravotlumachenniataprazastosuvannia' (*Sudiebno-yuridicheskaygazeta*, 15.06.2020) <<https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsyvilnykh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>> (accessed: 06.03.2023) (in Ukrainian).
11. Ponzel M, 'Praktyka VS: pryntsyp protsesualnoi ekonomii chy shliakh do pravovoho nihilizmu?' (*Protocol.ua*, 06.09.2019) <https://protocol.ua/ua/praktika_vs_pryntsip_protsesualnoi_ekonomii_chi_shlyah_do_pravovogo_nihilizmu> (accessed: 06.03.2023) (in Ukrainian).
12. Zhukov S, Zastosuvannia pryntsypu protsesualnoi ekonomii ta inshi pravovi vysnovky VS u spravakh pro bankrutstvo za sichen 2019 roku (*Bankrutstvo ta likvidatsiia*, 27.02.2019) <<https://bankruptcy-ua.com/articles/11118>> (accessed: 06.03.2023) (in Ukrainian).

Theses

13. Tkachuk O, 'Realizatsiia sudovoi vlady u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: strukturno-funktsionalnyi aspekt' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2016) (in Ukrainian).

PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY:
LEGALITY AND JUDICIAL DISCRETION
(FORMULATION OF THE PROBLEM)

ABSTRACT. The most relevant issues in the law enforcement practice of the Supreme Court are examined. The place and role of procedural principles (fundamental basis of the judiciary) in the formation of legal conclusions of the courts of cassation of Ukraine are clarified. Capability introducing the principle of procedural economy in the judiciary through the use of alternative dispute resolution and the system of pre-trial settlement of disputes as the primary and priority judicial facilities is proved. The real implementation of the idea of the “electronic court” will also contribute Unified Judiciary Information Telecommunication System (UJITS) the introduction of this principle.

It was concluded that the performance of outlined steps as able to ensure the achievement of the key goal of improving the national judicial system: to make state judicial protection fair, predictable, fast, effective and accessible by reducing the workload of courts and non-judicial dispute and conflict resolution.

The opinion is substantiated that the principle of procedural economy in the theory of law embodies an idea that should be implemented in the judicial system of the state through the development of a complete dispute resolution procedure. Harmonised introduction of the principle of procedural economy into civil, economic and administrative (industry) procedural norms needs the will of the legislator and different from proposed by the courts approach are required. Reconciliation of such legal category as “principle of procedural economy” with the other principles of judicial proceedings will contribute to the elimination of uncharacteristic simplifications of the process and further improvement of mechanisms of judicial protection.

When application of named non-legitimised principle in modern judicial practice is used in court sessions, it is most likely interpreted as a mix of different principles, combined and implemented in various combinations that depend on the specific circumstances of the case, the methods used by the parties to achieve their goal in the process of proof. At the same time, the mention of such principle in court decisions is, in our opinion, unacceptable and redundant, and only indicates an attempt to strengthen certain arguments of judicial discretion and, as a result, the court decision with statements about the need to ensure procedural economy.

KEYWORDS: principles of procedural law; judicial system; civil process; judicial discretion; legal positions of the Supreme Court.